

УДК 332.146.2:334.012:334.78

*Н. В. Алтухова,
аспірант, Європейський університет,
старший викладач Севастопольської філії Європейського університету*

СТВОРЕННЯ ІННОВАЦІЙНИХ РИБНИХ КЛАСТЕРІВ В УКРАЇНІ: НЕОБХІДНІСТЬ ТА МОЖЛИВІСТЬ

У статті систематизовано й згруповано чинники, згідно з їх економічною природою, які характеризують сучасне соціально-економічне становище підприємств рибної галузі.

Створення інноваційних рибних кластерів розглядається як найбільш результативний шлях підвищення ефективності діяльності підприємств рибної галузі.

The article systematized and grouped factors (depending on their economic substance) that characterize the socio-economic standing of the fishing industry enterprises of Ukraine. Creating innovative clusters of fish is considered as an effective way to solve the problems of the fishing industry enterprises.

*Ключові слова: підприємства рибної галузі, інноваційні кластери.
Keywords: fishing industry enterprises, innovative clusters.*

ВСТУП

Внутрішній потенціал України для розвитку підприємств рибної галузі є досить великим — Україна має не тільки значну берегову зону двох морів, але й понад мільйон гектарів природних внутрішніх водоймищ (за цим показником Україна знаходиться на другому місці в Європі), а також сприятливі кліматичні умови. Ще з радянських часів українськими рибалками накопичений великий досвід океанічного рибальства.

Однак, незважаючи на це, за забезпеченістю населення рибними продуктами України поки що не досягла норм, які рекомендовано Українським НДІ гігієни харчування, а рибопереробна галузь є імпортозалежною щодо сировини.

Підвищити конкурентоспроможність підприємств рибної галузі можна, використовуючи таку форму економічної та ринкової кооперації, як інноваційний рибний кластер.

Проблемою підвищення конкурентоспроможності підприємств і регіонів займалися зарубіжні вчені Т. Андерссон, К. Боарі, І. Бортагарай, Е-Я. Віссер, Н. Волкова, Ю. Громико, М. Депрет, Я. Дранев, М. Енрайт, Є. Лімер, Л. Ліндмарк, Е. Мейн, А. Мігранян, Ж. Мінгал-

ва, Х. де Олівера, М. Портер, Розенфельд, В. Трет'як, В. Фельдман, К. Фрідрікссон, Т. Цихан.

Значний внесок у вивчення цієї теми внесли українські вчені В. Базилевич, Є. Безвужко, В.І. Рогачова, Г.К. Броншпак, І. Бураковський, З. Варналія, М. Войнаренко, В. Геєць, Б. Губській, П. Єщенко, Я. Жаліло Ю. Павленко, А. Поручник, Є. Савельєв, С. Соколенко, В.Г. Ткаченко, М. Тимчук.

Однак, всі автори виходили з того, що заporукою успішності промислового кластера є висока конкурентоспроможність і ефективність підприємств, на базі яких виникає кластер. Автор статті прагне показати, що кластерна форма кооперації є не тільки можливою для підприємств рибної галузі в даний момент (який не є найсприятливішим для цих підприємств в економічному й фінансовому відношенні), але і абсолютно необхідною.

ПОСТАНОВКА ЗАДАЧІ

Метою даної статті є проведення аналізу сучасного соціально-економічного стану підприємств рибної галузі та дослідження можливостей інноваційних рибних кластерів як інструмента підвищення ефективності підприємств галузі.

РЕЗУЛЬТАТИ

Підприємства рибної галузі України перебувають в даний час у досить непростій соціально-економічній ситуації.

Кількість працівників, які зайняті на підприємствах рибної галузі, зменшується, і зменшення це набагато значніше, ніж в середньому по підприємствах України (рис. 1).

Зростання середньої заробітної плати працівників, які зайняті на підприємствах рибної галузі, значно відстає від зростання середньої заробітної плати за всіма підприємствами України (рис. 2).

Зменшуються загальні обсяги вилову риби та морепродуктів підприємствами України (рис. 3). Вилов риби у відкритій частині Світового океану з 2009 року практично припинився. Зменшується також вилов у виняткових морських економічних зонах інших держав, а також у внутрішніх водоймах [3].

Погіршуються фінансові результати діяльності підприємств рибної галузі та показники рентабельності витрат (рис. 4).

Вартість основних засобів підприємств рибної галузі щорічно зменшується (рис. 5). Інвестиції в основний капітал (динаміка яких значно гірше, ніж по підприємствах України [6]) не в змозі поповнювати основні засоби підприємств рибної галузі. Зменшується кількість риболовецьких суден, у тому числі суден океанічного промислу [7; 8].

Показники експорту риби та рибопродуктів підприємствами України зменшуються як в абсолютному значенні, так і щодо до показників імпорту. Середньозважені ціни на експортовану рибу і морепродукти падають та є значно нижчими, ніж ціни на імпорт, які демонструють зростання (рис. 6).

Динаміка обсягів кредитів, які знаходяться в розпорядженні підприємств рибної галузі, значно гірше, ніж та ж динаміка по підприємствах України [11]. Відсоткова ставка за банківськими кредитами майже вдвічі перевищувала відсоткові ставки по кредитах для підприємств України в цілому [12]. Катастрофічне становище склалося з поверненням кредитів, обсяг яких становить близько 60% всіх кредитних ресурсів, які знаходяться в користуванні підприємств рибної галузі [13].

Запаси промислових риб у внут-

Рис. 1. Середньооблікова кількість штатних працівників на підприємствах України *

* Складено автором за матеріалами джерела [1].

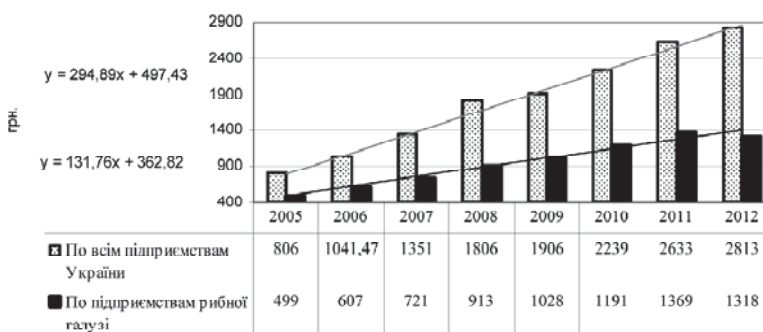

Рис. 2. Середньомісячна заробітна плата працівників підприємств України (в розрахунку на одного штатного працівника) *

* складено автором за матеріалами джерела [2].

рішніх водоймах та Азово-Чорноморському басейні падають, оскільки є великими обсяги браконьєрського вилову [14; 15].

Класифікацію показників стану підприємств рибної галузі України наведено на рис. 7.

Поліпшити ситуацію для підприємств рибної галузі України можуть два закони — Закон України "Про Рибне господарство, промислове Рибальство та охорону водних біоресурсів",

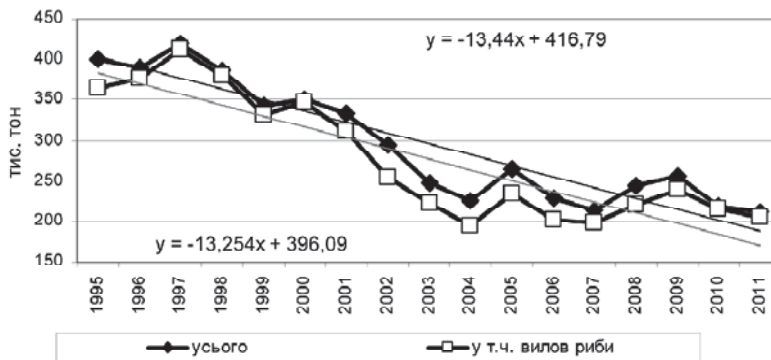

Рис. 3. Вилов риби та добування інших водних живих ресурсів рибо добувними підприємствами України *

* складено автором за матеріалами джерела [4].

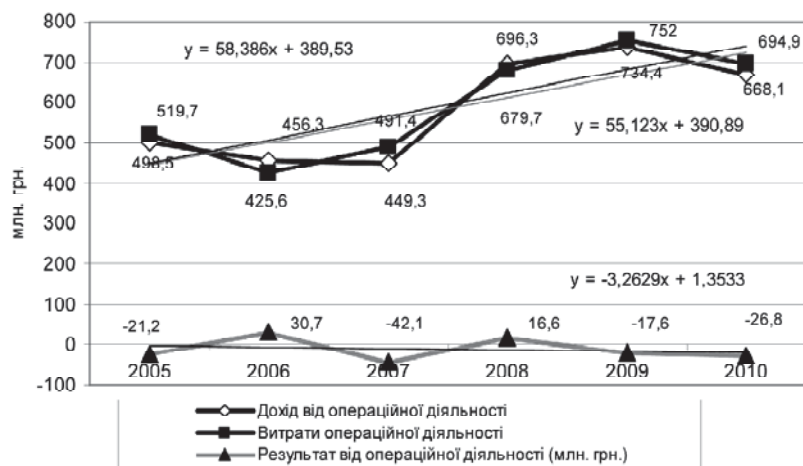

Рис. 4. Фінансові результати операційної діяльності підприємств рибної галузі України (млн грн.) *

* складено автором за матеріалами джерела [5].

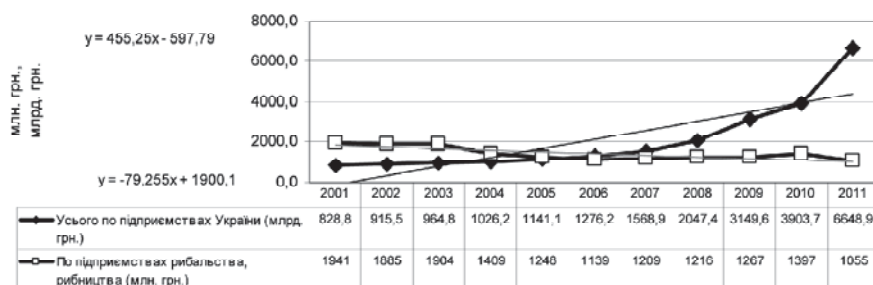

Рис. 5. Вартість основних засобів підприємств України *

* складено автором за матеріалами джерела [9].

ухвалений 8 липня 2011 року і проект Закону "Про аквакультуру", прийнятий за основи 20 березня 2012 року.

Закон "Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів" дозволить змінити ситуацію з браконьєрським виловом, оскільки органам рибоохорони присвоюється статус правоохоронних та дозволяється носіння зброї.

Передбачено також сприяння будівництву та модернізації суден флоту рибної промисло-

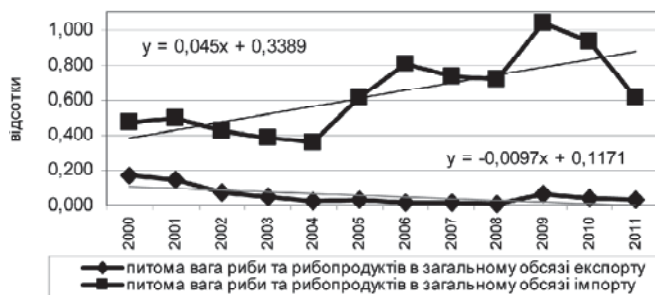

Рис. 6. Питома вага риби та рибопродуктів в загальному обсязі експорту та імпорту товарів (відсотки) *

* складено автором за матеріалами джерела [10].

вості і рибних заводів шляхом включення в плани державного замовлення.

Законом вирішено при наданні в оренду водних об'єктів надавати пріоритет у наданні в оренду тим орендарям, які займаються розведенням біоресурсів.

З'являється можливість поліпшити ситуацію з кредитуванням підприємств галузі та отриманням деяких пільг, оскільки Законом передбачено розглядати рибну галузь як ту, яка має уповільнений оборот капіталу та низьку норму прибутку, а також прирівняти підприємства рибної галузі до товаровиробників сільськогосподарської продукції [16].

Проектом Закону "Про аквакультуру" визнано державою особливу роль аквакультури як складової економіки України, яка впливає на продовольчу безпеку країни.

Проектом також передбачено, що проектна документація на будівництво та реконструкцію підприємств з розведення та вирощування об'єктів аквакультури узгод-

жується з центральним органом виконавчої влади у галузі рибного господарства, що дозволить уберегти водойми від будівель, які завдають шкоди біологічній рівновазі.

Підприємства, які займаються аквакультурою, отримуватимуть фінансову підтримку від держави за такими напрямками:

- фінансування державних цільових програм з відтворення водних та селекції біоресурсів;
- фінансовий лізинг;
- страхування ризиків у аквакультурі;
- пільгове кредитування виробників продукції аквакультури, при цьому умови кредитування виробництва в аквакультурі визначають з урахуванням циклічності надання та повернення кредитів, зумовленої сезонністю виробництва і реалізації продукції [17].

Однак, для того, щоб заходи, які передбачені цими документами, дали свій позитивний ефект для підприємств рибної галузі, необхідний певний часовий проміжок. А виправляти несприятливе становище підприємств необхідно негайно. До того ж навіть якщо всі передбачені заходи будуть виконані і дадуть той

ефект, на який вони розраховані, без активних дій самих підприємств їх положення не зможе змінитися на краще.

Одним з варіантів самостійного виходу з нинішньої несприятливого стану підприємств рибної галузі є створення інноваційно-виробничих кластерів. Загальноприйнята концепція кластерів свідчить, що для успішного розвитку кластер має створюватися з підприємств високорозвинених, конкурентоспроможних галузей з розвинутою інфраструктурою і високими економічними показниками. Аналіз сучасного стану підприємств рибної галузі на перший погляд говорить про те, що підприємства рибної галузі — не є найкращою базою для створення кластерів. Але цей же аналіз показує, що у рибних підприємств просто немає інших можливостей для успішного розвитку, ніж інноваційний шлях і використання синергії, яка властива кластеру. Інших джерел, іншого потенціалу для розвитку та й просто для виживання, підприємства рибної галузі в даний момент поки не мають. Вже згадувані законодавчі акти можуть дати поштовх до створення виробничої інфраструктури та біологічної бази рибництва і рибодобування. Але для подолання інерції, неминучої в таких масштабних перетвореннях, необхідний час. Виявивши ініціативу "знизу", підприємства можуть вже сьогодні значно поліпшити своє соціально-економічне становище.

М. Портер, який у своєму знаменитому "діамант" ставить наявність факторів виробництва на перше місце в ряду конкурентних переваг, проте, стверджує, що "недолік в статичній моделі конкуренції може стати перевагою у ди-

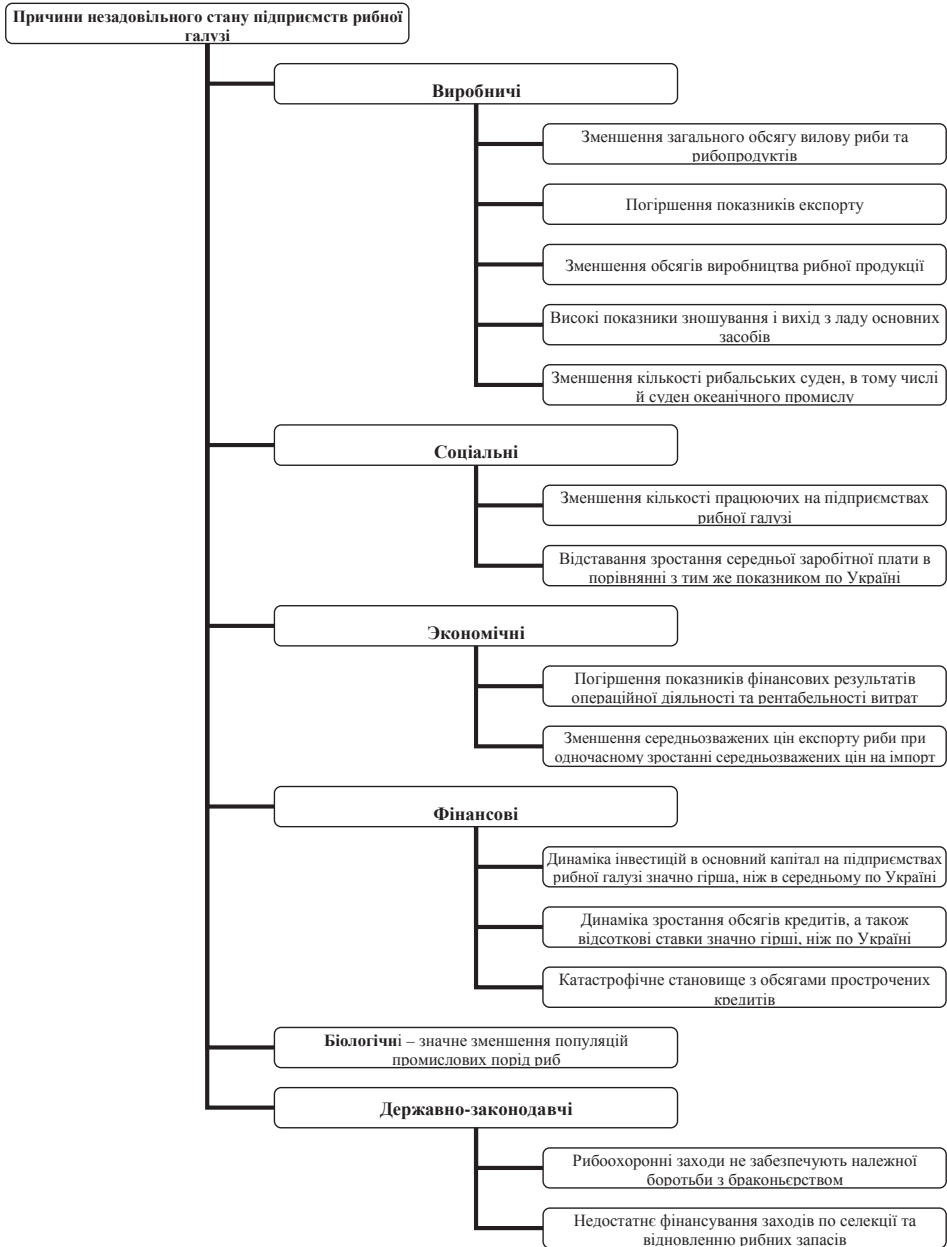

Рис. 7. Класифікація показників стану підприємств рибної галузі України*

* складено автором.

намічній. Коли компанії зіштовхуються з несприятливою ситуацією ... вони повинні впроваджувати інновації і оновлюватися для ведення конкурентної боротьби" [18, с. 228]. Якщо не міняти організацію діяльності підприємств рибної галузі, то модель їх діяльності так і залишиться статичною, і несприятливе соціально-економічне становище буде посилюватися з часом. Змінити модель, надати їй динамізм може тільки одне — скористатися наявним у підприємств потенціалом, організувавши виробничі, адміністративні, кадрові та наукові зв'язки принципово іншим чином за допомогою об'єднання в кластери.

У підприємств рибної галузі є велика база для продукування та впровадження інновацій: в Україні функціонує близько 30 науково-дослідницьких та проектних інститутів, які працюють у сфері гідробіології, водного та рибного господарства, а також суднобудування та судноремонту (за даними Листа Державного агентства з питань науки, інновацій та інформатизації України від 11.07.2012). Для підприємств, що працюють в сфері рибальства, марікультури та виробництва рибної продукції, прямі і постійні зв'язки з цими організаціями в рамках кластера забезпечують постійний притік та впровадження інновацій. Не менш п'яти українських університетів навчають студентів на кафедрі гідробіології, у трьох ВНЗ Україна є факультети рибного господарства. У шести університетах та академіях України, а також в шести морських коледжах і училищах студенти навчаються судноремонту, судноводінню та морським технологіям. Це гарантує постійну забезпеченість кластерів кваліфікованими кадрами. М. Портер вважав, що найбільш суттєві фактори виробництва — це не класичні чинники (праця, земля, природні ресурси, капітал, інфраструктура), а кваліфікована робоча сила і науково-технічна база виробництва [18, с. 227]. Нестачі цих факторів у підприємств рибної галузі не існує, і це є умовою успіху потенційних рибних кластерів.

Ще одним фактором конкурентної переваги Портер вважає попит, причому попит на внутрішньому ринку. В Україні заповнення ринку рибою і рибопродуктами тільки на чверть забезпечується українськими підприємствами. Потенційний попит на рибу та морепродукти в Україні залишається стабільно високим з тієї причини, що рибою можна замінити в раціоні деякі продукти харчування, в той час як саму рибу замінити вкрай складно в силу її унікальних характеристик та користі для здоров'я [19].

Крім того, українці поки вживають приблизно на чверть менше риби і рибопродуктів, ніж це рекомендовано Українським НДІ гігієни харчування — близько 15,6 кг на людину, при нормі 20,1 кг (фізіологічно обґрунтована норма) [20, с. 7].

Таким чином, фактор попиту зумовлює високий потенціал підвищення конкурентоспроможності підприємств рибної галузі за умови використання нових форм організації господарювання, зокрема створення кластерів.

Наведені аргументи свідчать, що підприємства рибної галузі України володіють конку-

рентоспроможними перевагами, але реалізувати їх можуть тільки за умови створення виробничих інноваційних кластерів. Це дозволить подолати майже всі негативні фактори соціально-економічного стану підприємств галузі. Адже "статична ефективність має істотно менше значення, ніж динамічне вдосконалення" [18, с. 238].

У результаті створення виробничо інноваційних кластерів підприємства рибної галузі отримують можливість:

1) збільшити обсяги оборотних коштів через механізм взаємного кредитування. Вигода для позичальника в цьому випадку — не тільки зручна ставка по позиції (значно менша, ніж по банківському кредиту), але і скорочення часу на оформлення документів;

2) збільшити інвестиції у власний капітал (і, як наслідок — оновити й збільшити основні засоби) через отримання банківських довгострокових кредитів, оскільки в рамках кластера з'являється можливість використовувати взаємні гарантії та поручництва своїх партнерів. Включення до складу кластера кредитно-фінансових організацій також дозволить полегшити доступ до кредитних ресурсів, оскільки відносини всередині кластера з такими організаціями підвищують довіру і зменшують ризики фінансових партнерів;

3) підвищити ефективність використання спільної інфраструктури шляхом її більш раціонального використання;

4) активніше впроваджувати інноваційні технології, включивши до складу кластера науково-дослідні організації. Розширити інформаційний простір та доступ до нових технологій;

5) більш ефективно використовувати кадровий потенціал, спільно використовуючи досвід та кваліфікацію працівників підприємств-партнерів. У поєднанні з факторами з попереднього пункту це дозволить створити той самий синергетичний ефект множення знань з не арифметичним, а з багаторазовим збільшенням;

6) зменшувати витрати на логістику, консультації, підвищення кваліфікації співробітників та маркетинг, включивши до складу кластера підприємства відповідного профілю;

7) залучати фінансову підтримку від міжнародних фондів сприяння бізнесу, оскільки кластерна ідея є надзвичайно популярною та переконливою в країнах з розвинутою економікою;

8) успішно лобювати свої інтереси у влад-

них структурах, оскільки авторитет асоціацій та бізнес-об'єднань значно вище, ніж у окремих підприємств.

ВИСНОВКИ

Незважаючи на несприятливе фінансове і соціально-економічне становище підприємств рибної галузі, створення на їх базі інноваційних кластерів є цілком можливим. Більш того, така форма ринкової та економічної кооперації дозволить підприємствам галузі запобігти несприятливих наслідків теперішнього стану галузі.

Література:

1. Лист Держстату України № 15/1-20/437 від 13.04.2012*.

2. Звіт Середньомісячна заробітна плата за видами економічної діяльності [Електронний ресурс] / Офіц. веб-сайт Державної служби статистики України України. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

3. Звіт Рибне господарство (1995-2011 рр.) [Електронний ресурс] / Офіц. веб-сайт Державної служби статистики України. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

4. Звіт Рибне господарство (щомісячна інформація) [Електронний ресурс] / Офіц. веб-сайт Державної служби статистики України. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

5. Лист Державної служби статистики України від 04.05.2012*.

6. Звіт Інвестиції в основний капітал за видами економічної діяльності [Електронний ресурс] / Офіц. веб-сайт Державної служби статистики України. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

7. Лист Держрибагентства України № 2-5.1-19/2476 від 18.05.2012*.

8. Шкарупа О.В. Современное состояние рыбной отрасли в Украине [Електронний ресурс] / О.В. Шкарупа, В.Ф. Пличко. — Режим доступу: http://elibrary.nubip.edu.ua/5952/1/Shkarupa_St.NUBIP.pdf

9. Звіт Вартість основних засобів України за видами економічної діяльності [Електронний ресурс] / Офіц. веб-сайт Державної служби статистики України. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

10. Звіт Товарна структура зовнішньої торгівлі рибою та рибопродуктами [Електронний ресурс] / Офіц. веб-сайт Державної служби статистики України. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

11. Звіт Кредити нефінансовим корпораціям за видами економічної діяльності Додатку до Статистичного бюлетеня Нацбанку України [Електронний ресурс] / Офіц. веб-сайт Національного Банку України. — Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=84921

12. Звіт Процентні ставки за кредитами нефінансовим корпораціям: за видами економічної діяльності Додатку до Статистичного бюлетеня Нацбанку України [Електронний ресурс] / Офіц. веб-сайт Національного Банку України. — Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=84921

13. Звіт Кредити нефінансовим корпораціям, прострочені за видами економічної діяльності Додатку до Статистичного бюлетеня Нацбанку України [Електронний ресурс] / Офіц. веб-сайт Національного Банку України. — Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=84921

14. Девятка А. Рыбная отрасль имеет право на жизнь, а не на существование [Електронний ресурс] / А. Девятка. — Режим доступу: <http://www.krab.crimea.ua/?p=1986>

15. Билоусова Н. За 18 лет рыбные запасы страны сократились в шесть раз [Електронний ресурс] / Н. Билоусова. — Режим доступу: <http://zet.in.ua/state/upadok/kleva-ne-budet-za-18-let-rybnye-zapasy-strany-sokratilis-v-shest-raz/>

16. Закон України Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів від 08.07.2011 № 3677-VI [Електронний ресурс] / Офіц. веб-сайт Верховної Ради України. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3677-17>

17. Проект закону України "Про аквакультуру" від 09.12.2011 № 9571 [Електронний ресурс] / за матеріалами сайту search.ligazakon.ua/ за матеріалами сайту search.ligazakon.ua/1_doc2.nsf/link1/ed_2011_12_09/JF7DV00A.html

18. Портер Майкл Э. Конкуренция: пер с англ. / М.Э. Портер. — М.: Издательский дом "Вильямс", 2006. — 608 с.

19. Бут О. Рынок рыбы и морепродуктов [Електронний ресурс] / О. Бут. — Режим доступу: http://www.proinfo.com.ua/proizvodstvo/ryiba_i_moreproduktyi/ryinok_ryiby_i_moreproduktov.html

20. Довбыш О.Э Зарубежный опыт развития морской аквакультуры и ее приоритетные задачи в Украине / О.Э. Довбыш, Е.П. Губанов, В.Н. Туркулова // Рыбное хозяйство Украины. — 2010. — № 5. — С. 6 — 15.

Стаття надійшла до редакції 27.07.2012 р.

* Мається на увазі відповідь на запит щодо публічної інформації, поданий автором у відповідну інстанцію.